

PROBLEMATYKA BADAŃ NAD POLSZCZYZNĄ POLONII ZAGRANICZNEJ

Badania nad językiem Polonii Zagranicznej zapoczątkowane zostały w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Wtedy to ukazała się cenna praca prof. W. Doroszewskiego pt. *Język polski w Stanach Zjednoczonych A.P.*¹ Polszczyźnie amerykańskiej poświęcono po wojnie kolejne prace wydawane w kraju i za granicą². Niewielu opracowań doczekał się język Polonii w krajach Europy zachodniej i północnej³, tylko

¹ W. Doroszewski, *Język polski w Stanach Zjednoczonych A.P.*, Warszawa 1938, 257 ss.

² W kraju prace: M. Zaremby, *O języku amerykańskich czasopism polonijnych*. „Poradnik Językowy”, z. 9/1972, ss. 545 - 552 oraz *O języku współczesnej prasy polonijnej w USA (rodzaje i źródła innowacji)*. „Przegląd Humanistyczny” nr 3/1974, ss. 135 - 141; F. Lyry, *Język polski w najstarszych osadach polskich w Stanach Zjednoczonych*. „Zaranie Śląskie”, Katowice, z. 2/1965, ss. 563 - 566 i dalsze tegoż autora: *O polszczyźnie Amerykanów polskiego pochodzenia*. „Poradnik Językowy” z. 5/1969, ss. 251 - 257; *Procesy językowe w mowie polskiej Amerykanów polskiego pochodzenia*. „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego”, Wyd. I, Sectio A, vol. 5/1965, Lublin 1966, 13 ss; *Tło społeczno-kulturowe zmian zachodzących w języku polskim w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*. *Problemy Polonii Zagranicznej*, t. III/1962 - 1963, ss. 63 - 84; *Some Aspects of the Polish Language in America. Inter- and Intra-linguistic Processes in the Polish of Americans of Polish Descent on the Phonological Level*. *Annales UMCS, Sectio F* 17 (1962), Lublin 1965, ss. 59 - 86. Z prac wydanych za granicą wiem o następujących: z terenu Stanów Zjednoczonych: W. Skłodowski, *O niektórych faktach fonetycznych języka polskiego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej w związku z czynnikami kształtującymi język emigracyjny* (rozprawa doktorska). Ottawa 1951; R. Witowski, *Phonetic Variations in the Pronunciation of Polish Soft Consonants by a First Generation High School Group* (praca magisterska). University de Paul, Chicago 1949; F. Lyra, *English and Polish in Contact* (rozprawa doktorska). Indiana University 1962; tegoż autora: *The Polish Language in the United States. Some Problems and Findings*. „The Polish Review” VII, Nr 2 (Spring, 1962), ss. 81 - 95; J. L. Perkowski, *A Kashubian Idiolect in the United States*. Bloomington — The Hague 1969. Indiana University — Mouton. ss. VII, 371. *Language Scientific Monographs* 2; R. Olesch, *The West Slavic Languages in Texas with Special Regard to Sorbian in Serbin, Lee County*. W: *Texas Studies in Bilingualism. Spanish, French, German, Czech, Polish, Sorbian and Norwegian in the Southwest*. Berlin 1970, ss. 153 - 157.

³ W kraju wyszły prace: B. Staneckiej-Tyralskiej, *O języku włóknarzy polskiego pochodzenia w hrabstwach Yorkshire i Lancashire w Anglii*. Rozprawy Komisji Językowej, t. XIX, Łódź 1973, ss. 137 - 146; tejże, *O języku górników*

jedno dotyczy wpływu tureckiego na język polski Polaków w Adampolu⁴. Kilka atykułów napisano na temat gwar polskich na obszarze Węgier⁵. Stosunkowo dokładnie zbadano język polski osad północnej Rumunii⁶.

Jak z tego wynika, stan badań nad polszczyzną poza granicami kraju nie jest zadowalający. Nie prowadzono dotąd systematycznych, komplek-

polskiego pochodzenia w Anglii. Rozprawy Komisji Językowej, t. XX, Łódź 1974, ss. 155 - 165; L. Stembord, *Język polskich emigrantów w Holandii*. „Poradnik Językowy”, z. 4/1969, ss. 189 - 194; A. Zaręby, *Język polski w Szwecji*. „Język Polski” R. XXXIII, z. 1/1953, ss. 29 - 39 oraz *ibidem*, z. 2/1953, ss. 98 - 112. Za granicą Polski Uniwersytet na Obczyźnie w serii *Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego* (zeszyt 2, 3 i 4) wydał następujące prace: J. Otwinowska, *Wpływ języka angielskiego na system fleksyjny rzeczownika w języku dzieci polskich w Londynie*. Londyn 1966; L. Hofman, *Procesy przyswajania wyrazów angielskich w języku polskim*. Londyn 1967; L. Dydymski, *Wpływ języka angielskiego na wymowę polską młodzieży w Londynie*. Londyn 1970.

⁴ T. Kowański, *Nieco o wpływie tureckim na język Polaków z Adampola*. „Rocznik Tatarski” I/1932, ss. 21 - 33.

⁵ W kraju: Z. Stieber, *Polska gwara na Węgrzech*. „Język Polski” R. XXX, z. 4/1950, ss. 177 - 180; J. Reychman, *Jeszcze o gwarach polskich na Węgrzech*. „Język Polski”, R. XXXVI, z. 4/1956, ss. 304 - 305 oraz *Przyczynki do zagadnienia gwar polskich na Węgrzech*. „Język Polski” R. XLIV, z. 3/1964, ss. 171 - 173; M. Hemmert, *O polskiej gwarze wsi Istvánmajor na Węgrzech*. Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego nr VII/1971, ss. 85 - 111 oraz *O wpływach leksykalnych języka węgierskiego na dialekt polski wsi Istvánmajor na Węgrzech*. „Język Polski” R. LII, z. 5/1972, ss. 369 - 375. Za granicą: P. Király, *Remarques sur le parler d'une colonie polonaise de Hongrie*. „Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungarice” Nr 12/1966, ss. 215 - 225.

⁶ Pcr. powojenne ważniejsze prace wydane w kraju: I. C. Chițimia, *Niektóre cechy mowy Polaków ze wsi Bulaj pod Suczawą (na Mołdawii)*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” Nr 5/1965, ss. 255 - 259; E. Deboveanu, *Korelacja twardości i miękkości spółgłosek w polskiej gwarze tzw. „Górali bukowińskich”*. Rozprawy Komisji Językowej t. XIV, Łódź 1968, ss. 41 - 52; E. Deboveanu, S. Gogolewski, *Przegląd gwar polskich na terenie Rumunii, I. Opis, II. Teksty*. „Język Polski” R. XLVI, z. 2/1966, ss. 112 - 131 i ss. 214 - 217; S. Gogolewski, *Konsekwencje trylingwizmu w systemie fonologicznym polskiej gwary wsi Kaczyka w północnej Rumunii*. Rozprawy Komisji Językowej t. XIII, Łódź, 1967, ss. 5 - 12 oraz *Uproszczenia systemu deklinacyjnego niektórych polskich gwar rozproszonych i peryferyjnych*. Rozprawy Komisji Językowej t. XV, Łódź 1969, ss. 73 - 91 i *Polska gwara trójjęzycznej wsi Kaczyki w Rumunii*, Wrocław 1972, 150 ss.; J. Wójtowicz, E. Deboveanu, *Polska gwara Górali bukowińskich w Rumunii*. „Poradnik Językowy” z. 2/1972, ss. 100 - 102. Za granicą: I. C. Chițimia, E. Deboveanu - Mălăescu, *Graiu și folclorul polonez din Bulai, raionul Suceava (Le parler et le folklore polonais de Bulai district de Suceava)*. „Romanoslavica” Nr VII/1963, Bukareszt, ss. 159 - 186; E. Vrabie, *Privire asupra localităților cu graiuri slave din Republica Populara Română*. „Romanoslavica” Nr VII/1963, Bukareszt, ss. 75 - 85. Zob. także przypis 14.

Podana tu bibliografia nie obejmuje prac dotyczących języka na pograniczu polsko-czechosłowackim, polsko-ukraińskim i polsko-białoruskim.

sowych prac obejmujących wszystkie kraje osiedlenia emigrantów polskich i różne wychodźcze generacje oraz środowiska społeczno-zawodowe. Dotychczasowe badania nad językiem Polonii podejmowały poszczególne osoby doraźnie zainteresowane tym problemem z okazji pobytu za granicą; często byli to lektorzy języka polskiego. Rezultatem tego jest przypadkowość zasięgu terytorialnego i środowiskowego oraz znaczne zawężenie problematyki badawczej.

Drugim mankamentem był brak współpracy między filologami: polonistami z jednej, a anglistami, germanistami, romanistami itp. z drugiej strony w ocenie zaobserwowanych zjawisk językowych. Filolog polski potrzebuje bowiem w wyjaśnieniu interferencji języka obcego na polski pomocy ze strony innego filologa; podobnie anglista, germanista, romanista itd. nie może się obejść bez konsultacji z filologiem polskim — przede wszystkim dialektologiem. Jednostronna interpretacja faktów językowych pociąga za sobą błędy, o których będzie mowa niżej.

Brak też było dotąd koncepcji wytyczającej główne kierunki badawcze. Dopiero w 1975 r. ukazał się artykuł prof. A. Zaręby pt. *O badaniach polszczyzny w środowiskach polonijnych*⁷, w którym autor formułuje postulaty poznawcze w tej dziedzinie.

W artykule niniejszym pragnę przedstawić różnorodną, bogatą problematykę i aspekty polonijnych badań językoznawczych z uwzględnieniem czynników historycznych, politycznych i społeczno-kulturalnych, które stanowią o genezie i charakterze emigracji polskiej.

Wędrowni ludności mówiącej językiem polskim za granice macierzystego kraju rozpoczęły się w XVIII w. W zależności od przyczyn opuszczenia kraju, emigrację polską dzieli się na zarobkową i polityczną. Pierwsza, jako zjawisko masowe, występowała od 2 połowy XIX w. Wtedy to opuszczała kraj ludność wiejska z przeludnionych gospodarstw — wśród niej duży procent bezrolnych — w celu znalezienia lepszego zarobku. Ludność miejska (robotnicy i rzemieślnicy) stanowiła w stosunku do wychodźców wiejskich znaczną mniejszość. Najwcześniej rozwinęła się emigracja zarobkowa z ziem zaboru pruskiego, później z Królestwa Polskiego, a najpóźniej z zaboru austriackiego (około 1900 r.).

Emigracja polityczna zapoczątkowana w XVIII w. w okresie rozbiórów Polski skierowana była głównie do krajów zachodniej Europy. Jej skład społeczny był inny, w większości brały w niej udział tzw. warstwy wyższe i inteligencja.

Klasyfikację emigracji według jej charakteru wyznaczają następujące cechy: czas trwania (emigracja trwała i czasowa — m. in. sezo-

⁷ „Przegląd Polonijny”, z. 1/1975, ss. 53 - 57.

nowa), zasięg terytorialny oraz charakter środowiska społeczno-geograficznego.

Zarówno w łonie emigracji zarobkowej, jak i politycznej miały miejsce ruchy reemigracyjne. Nasilenie ich przypada na lata po I i II wojnie światowej.

Z przedstawionej wyżej szkieletowo genezy i charakteru ruchów migracyjnych ludności polskiej wynikają następujące wnioski i założenia dla badań językoznawczych:

1. Dużą część emigracji zarobkowej stanowiła ludność używająca wyłącznie regionalnych gwar wiejskich lub gwar miejskich w odmianach regionalnych.

2. Na skutek emigracji kontakt danej gwary z otoczeniem polskim został przerwany. Od tego czasu ta odmiana regionalna podlega innym procesom niż odmiana, której używano w kraju.

3. Najwcześniej oderwały się od rodzimego podłoża gwary, którymi mówili emigranci pochodzący z ziem dawnego zaboru pruskiego. Jeszcze przed opuszczeniem kraju byli oni bilingwami, tzn. używali oprócz języka polskiego także języka niemieckiego.

4. Rozmieszczenie geograficzne emigracji wyznacza polonijny teren badawczy; decyduje on również o tym, jakie języki obce wpływają na język polski.

5. Interferencja języka obcego na język polski jest zależna od czasu trwania emigracji i jej stałego lub przejściowego charakteru.

6. Na skutek reemigracji w środowiskach byłych emigrantów działają procesy repolonizacyjne, także w dziedzinie językowej.

7. Różny jest stopień opanowania polskiego języka ogólnonarodowego (literackiego) przez emigrację zarobkową i polityczną.

8. Wyższego stopnia świadomości narodowej oraz zabiegów pielęgnacyjnych wobec języka ojczystego, należałoby oczekiwać od uczestników emigracji politycznej.

Należy podkreślić potrzebę uwzględniania w pracach językoznawczych także czynników pozajęzykowych, takich jak warunki historyczne i ekonomiczne i to nie tylko kraju pochodzenia, ale i kraju przyjmującego wychodźców. Duże znaczenie ma jego polityka i ideologia imigracyjna⁸. I tak, liberalizm państwa osiedlenia wobec imigrantów pozwala wprawdzie w pełniejszym stopniu rozwijać im własne wartości kulturowe, ale również wpływa na przyspieszenie procesów asymilacyjnych. Natomiast stanowisko wrogie sprzyjać może wynarodowieniu (zakaz działalności szkół z nauką języka ojczystego, likwidacja ośrodków

⁸ Odnośnie do stosunków amerykańskich por. M. Fudali, *Rozwój badań etnicznych w USA*. „Przegląd Polonijny” z. 1/1975, ss. 59-77 oraz J. A. Fishman et al., *Language Loyalty in the United States*. New York, Yeshiva University 1964.

kulturalnych), ale równocześnie wzmaga konsolidację i czujność grupy emigracyjnej oraz umacnia świadomość narodową, co wyraża się wzmożoną troską o język narodowy.

Określając problematykę badań polonijnych w zakresie językoznawstwa pragnę najpierw zwrócić uwagę na konieczność dostrzegania przy analizie języka Polonii trzech zasadniczych etapów. W pierwszym rzędzie należy dążyć do gruntownego poznania rodzimych cech w języku emigranta przeniesionych z ojczystego dialektu i środowiska. Dopiero w dalszej kolejności powinno nastąpić ustalenie cech nabytych w kraju osiedlenia. Końcowym etapem tych badań może być określenie nowego, współczesnego typu polszczyzny na badanym terenie, tendencji rozwojowych i prognozowanie dalszych przemian. Dogłębna analiza języka pozwoli uniknąć niektórych nieścisłości⁹, np. zaliczania do interferencji języka angielskiego starych germanizmów, znanych także obecnie niektórym dialektom polskim, m. in. połączeń frazeologicznych: *on jest 50 lat stary*, zamiast *on ma 50 lat* (niem. *er ist 50 Jahre alt*, ang. *he is 50 years old*), *nie masz robić* zamiast *nie wolno robić* (niem. *du sollst nicht machen*, ang. *you haven't to do*), *dobre czasy* (niem. *gute Zeiten*, ang. *good time*). W tych przykładach mamy do czynienia ze zbieżnościami istniejącymi w językach niemieckim i angielskim, ale w języku polskim konstrukcje te są wynikiem wpływu języka niemieckiego, kontynuacją cech gwarowych. Innym źródłem niewłaściwych interpretacji są zgodności frazeologiczne między językiem polskim a obcym, w tym wypadku angielskim, np. *każdy jeden* (ang. *every — one*), *raz kiedyś* (ang. *once in a while*), *do tego czasu* (ang. *up to this time*). Te zestawienia są polszczyźnie znane od dawna i używane także obecnie, nie można więc ich tłumaczyć wpływem języka obcego na emigracji. Zaznaczyć jedynie należy, że wzorzec obcy wpływa na wzmocnienie pozycji i częstość użycia takiego połączenia, nieraz też w innym znaczeniu, właściwym językowi obcemu.

I. Społeczne procesy integracyjne, industrializacja i urbanizacja prowadzą do nowych zjawisk językowych. Rozluźniają się oparte na stereotypach więzy, jednoczące zwarte do niedawna grupy etniczne. Na niekorzyść polszczyzny za granicą pracuje ustawicznie czas, zbliżając w ostatecznym rezultacie język emigrantów do języka panującego w kraju osiedlenia. Wymieranie starszych generacji wychodźczych, uczestników emigracji zarobkowej, nosicieli różnych odmian dialektalnych języka polskiego uniemożliwi w niedługiej przyszłości zbadanie zachowanych za granicą gwar polskich. Ze względu na swój specyficzny charakter stanowią one cenny obiekt badawczy. Oderwane bowiem od macierzystego

⁹ Przykłady czerpię z prac B. Staneckiej-Tyralskiej, *op. cit.* przyp. 3.

podłoża nie podlegały tym ewolucjom, co te same gwary w kraju, a zachowały się często prawie nie zmienione, to znaczy z małą ilością wpływów zewnętrznych (część starszych emigrantów — to wciąż jeszcze ludzie jednojęzyczni, którzy nie opanowali języka obcego). Dzięki temu reprezentują one bardzo stary typ odmiany gwarowej polszczyzny, nie spotykany już w Polsce¹⁰. W badaniach tych należałoby położyć nacisk na szczególnie staranne wydobywanie elementów reliktowych, żyjących jeszcze w świadomości i pamięci językowej najstarszych członków badanej społeczności. Oczekiwać można ujawnienia tą drogą starego słownictwa oraz cech fonetycznych i morfologicznych, wykazujących odmienne niż obecnie w kraju rozmieszczenie, wyznaczających inne, starsze izoglosy. Uzupełni to naszą wiedzę o dialektach w kraju.

Zebranie możliwie pełnej dokumentacji i naukowe opracowanie odmian regionalnych za granicą przy pomocy specjalnie przygotowanego kwestionariusza, uwzględniającego słownictwo wszystkich działów kultury ludowej oraz cechy fonetyczne, morfologiczne, słowotwórcze i składniowe, a także zgromadzenie — przy użyciu nagrań magnetofonowych — rozmów, opowiadań, gawęd i tekstów pieśni ludowych jest pilnym zadaniem poznawczym. Ten materiał mógłby być cennym dodatkiem do polskiego atlasu gwarowego¹¹. Byłby on także podstawą do prac porównawczych między zasobem słownictwa danej gwary za granicą a słownictwem tejże gwary w kraju.

¹⁰ Zob. J. L. Perkowski, *op. cit.*, przyp. 2 oraz B. Socha-Borzestowski, *Spółeczność kaszubska w Kanadzie*, Londyn (b.r.), 16 ss.

¹¹ Por. M. Małecki i K. Nitsch, *Plan ogólnopolskiego atlasu językowego*. Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU za styczeń-czerwiec 1939. Kraków 1945, ss. 46 - 50. Autorzy proponują, by uwzględnić zarówno zwarty obszar językowy polski w granicach państwa polskiego, jak i poza granicami (Niemcy, Czechosłowacja), a także wyspy językowe oraz wielkie ośrodki emigracyjne w Europie i Ameryce. O potrzebie uzupełnienia *Ogólnostowiańskiego atlasu językowego* materiałem językowym emigracji słowiańskich w Ameryce i Kanadzie pisał J. L. Perkowski, *Principy i metody sozdanija amerikanskogo dopolnienija k OLA*. W: *Matieriały i issledowanija po Obszczestawjanskomu lingwisticeskomu atlasu*. Moskwa 1968, ss. 229 - 240; także I. Chamm, *Ob obsliedowanii niekotorych niestawjanskich tierri torij dlja Obszczestawjanskogo lingwisticeskogo atlasa*, *ibidem* ss. 122 - 126; P. Kiraj, *Iz opyta probnogo sobiranija matieriala dlja Obszczestawjanskogo lingwisticeskogo atlasa w Wengrii*, *ibidem* ss. 102 - 112. Por. też J. B. Rudnyckij, *Slavic Linguistic Atlas of Canada and USA*. „Bulletin of the American Association of Theachers of Slavic and East European Languages”, vol. VII, Nr 1, Philadelphia 1949, ss. 13 - 14 oraz tegoż autora *Slavic Linguistic Atlas of Canada and USA*. „Orbis” vol. 1, Nr 1, Louvain 1952, ss. 109 - 112; B. Finke, *Questionar zur Erforschung und Bearbeitung polnischer Dialekte in Deutschland*. Ruhr-Universität Bochum, „Veröffentlichungen des Seminars für Slawistik” Nr 1, Bochum 1968, 43 ss.

II. Następne ważne zadanie — to badanie interferencji językowych oraz problemów i skutków bilingwizmu czy nawet polilingwizmu¹² u Polonii Zagranicznej. Problematyka ta ma różnorodne aspekty, których uwzględnianie jest nieodzowne dla właściwej oceny zjawisk lingwistycznych. Śledząc przemiany językowe należy zwrócić uwagę na następujące najważniejsze czynniki:

1. Oddziaływanie języka kraju osiedlenia na język polski w zakresie prozodii, fonetyki, morfologii, słowotwórstwa, fleksji, słownictwa, frazeologii i składni. M. in. też używanie wyrazów, połączeń wyrazowych i konstrukcji, będących dosłownymi tłumaczeniami z języka obcego. Nieobojętne dla przyjętych celów badawczych jest stwierdzenie, z jakiej odmiany regionalnej i środowiskowej języka angielskiego, francuskiego i in. pochodzą elementy przejęte do polszczyzny.

2. Przenoszenie pewnych polskich właściwości i przyzwyczajęń językowych w procesie nabywania języka obcego. Chodzi tu przede wszystkim o pojawianie się w nowym języku cech fonologiczno-fonetycznych stosowanych w wymowie polskiej, np. ścieśnianie samogłosek, a więc wymawiane *y* zamiast *e*: *tyŋk* zamiast *taeŋk* (ang. *thank*), tak jak w polskich gwarach *tyŋ* zamiast *ten*; labializowanie nagłosowego *o*, np. *uofis* zamiast *ofis* (ang. *ofice*), podobnie jak w gwarach *uokno* zamiast *okno*.

3. Adaptowanie do systemu słowotwórczego i gramatycznego wyrazów obcych poprzez wcielanie zapożyczeń do polskiej deklinacji i koniugacji, np. tworzenie odmiany *kara, kary, karze* (ang. *car*), *sejwować, sejwuję, sejwujemy* (ang. *save*).

4. Wchodzenie, wskutek długotrwałego sąsiedztwa, w kontakt z językami innych grup etnicznych zarówno słowiańskich, jak i niesłowiańskich. Mam tu na myśli języki innych emigrantów, z którymi Polak zetknął się dopiero po opuszczeniu kraju ojczystego.

5. Zmiany w polszczyźnie nie motywowane wpływami obcymi, przede wszystkim nabywanie przez wychodźstwo zarobkowe, mówiące wyłącznie gwara, tzw. literackiej odmiany polszczyzny albo też przejmowanie od innych polskich grup regionalnych nowych cech gwarowych, dotychczas nie znanych, czy nawet ujednocianie cech dialektycznych.

Badania takie powinny być prowadzone systematycznie w różnych regionach danego kraju osiedlenia, w poszczególnych generacjach emigracyjnych, w środowiskach wiejskich i miejskich.

¹² Zjawisko trylingwizmu nie jest wcale takie rzadkie. Trylingwami są w dużej mierze wychodźcy z ziem b. zaboru pruskiego, gdzie obowiązującym językiem administracji i szkoły był niemiecki. Także w polskich gwarach północnej Rumunii ludzie mówią językiem polskim, ukraińskim i rumuńskim. Poza tym duży procent tamtejszych starszych mieszkańców zna biegle język niemiecki, dawny język państwowy — wtedy mamy do czynienia już z quadrilingwizmem.

Należałoby określić te działy polskiego systemu językowego, które wykazują na badanym terenie i w danych warunkach szczególną odporność na wpływy obce. Trzeba by ustalić, jakie zakresy znaczeniowe słownictwa, jakie rodziny wyrazowe (etymologiczne) najdłużej zachowują odporność i niezależność oraz jakie są szczególnie żywotne morfemy słowotwórcze (przedrostki, przyrostki) i morfemy formotwórcze (kształtujące różne formy gramatyczne tego samego wyrazu). Podobnej analizy wymagają poszczególne części mowy, kategorie fleksyjne (typy deklinacyjne i koniugacyjne) oraz formy gramatyczne (przypadki, osoby itd.).

Z drugiej strony winny być zarejestrowane elementy języka najprędzej eliminowane z polszczyzny i zastępowane ekwiwalentami obcymi. Bardzo pożądana byłaby dokładna obserwacja rozchwiania norm językowych i postępującego procesu zanikania polszczyzny. Cenne byłoby zwłaszcza uchwycenie poszczególnych etapów tych procesów aż do wyznaczenia ostatniego stadium istnienia języka. Być może, uzyskalibyśmy dzięki temu odpowiedź na pytanie, jak odbywa się zanik języka zarówno u jednostki, jak i w całych społeczeństwach. Wyniki tych obserwacji mogłyby służyć pomocą w objaśnianiu procesów wyginięcia niektórych języków czy dialektów słowiańskich, np. połabszczyzny, słowińszczyzny. Także doświadczenia slawistów badających wymarłe już języki słowiańskie mogłyby być przydatne w wyjaśnianiu podobnych procesów zachodzących w polszczyźnie Polonii¹³.

III. Działem wymagającym podjęcia zorganizowanych badań jest antroponomia i toponomastyka polonijna¹⁴. Polacy emigrując za granicę

¹³ Por. K. Polański, *Morfologia zapożyczeń niemieckich w języku połabskim*. Wrocław 1962, 198 ss.; S. Reczek, *Z badań nad stroną znaczeniową zapożyczeń dolno-niemieckich w języku połabskim. Próba analizy leksykalnej*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, Seria A, nr 5/1957, ss. 177 - 212; B. Szydłowska-Ceglowa, *Materialna kultura ludowa Drzewian połabskich w świetle poszukiwań słownikowych*. „Lud” t. 48/1963, ss. 19 - 256.

¹⁴ Por. związane z tym zagadnieniem opracowania polskie i zagraniczne: E. i F. Lyra, *Z problematyki polskiego nazewnictwa miejscowości amerykańskich. Problemy Polonii Zagranicznej* nr 4/1964 - 1965, Warszawa 1965, ss. 65 - 81; F. Lyra, *Nazwiska polskie w Stanach Zjednoczonych*. „Onomastica” nr 11/1966, ss. 289 - 304; S. Wędkiewicz, *Uwagi o losach imion polskich we Francji*. Sprawozdanie z posiedzeń Komisji PAN, styczeń-czerwiec 1963. Kraków 1963, ss. 102 - 106 oraz *Uwagi o losach polskich nazw osobowych we Francji. I. Imiona*. „Onomastica” nr 9/1964, ss. 272 - 311; H. S. Zand, *Polish Given Names in America*. „Polish American Studies” Nr VII (Jan.-June) 1950; J. B. Rudnyćkyj, *Kanadyjski miscwi nazwy ukrajnińskoho pochodżennija*, 3. wyd. Winnipeg 1957; R. B. Klymasz, *A Classified Dictionary of Slavic Surname Changes in Canada*. „Onomastica” Nr 22, Winnipeg 1961; *St. Mary's College, The Changing of Polish Names in America*. „Polish American Studies” XX (Jan.-June) 1963; P. Trost, *Toponymické dvojice a dvojazyčnosť*. „Onomastické práce” Nr 2/1968, Praha, ss. 217 - 218.

przynosili do krajów osiedlenia polskie imiona, nazwiska, a nawet przezwiska, nieraz także nadawali osadom, dzielnicom i różnym terenom nazwy polskie. To nazewnictwo jest najtrwalszym śladem polskości, przenoszonym z pokolenia na pokolenie, mimo utraty języka polskiego. Postulatem badawczym w tej dziedzinie jest zebranie i opracowanie nazw, ustalenie procesów ich przekształceń w poszczególnych krajach, generacjach i środowiskach polonijnych. Obiektem poszukiwań mogłyby być za granicą nazwy utrwalone na piśmie, zawarte w starych księgach parafialnych, w różnych spisach mieszkańców, na nagrobkach cmentarnych itp. Polonijna onomastyka uwzględniająca regionalne i środowiskowe pochodzenie nazwisk i nazw miejscowych byłaby cennym uzupełnieniem takich badań prowadzonych w kraju.

IV. Następnym tematem badawczym są nowe odmiany współczesnego języka Polonii i to zarówno środowiskowe, zawodowe, jak i społeczno-klasowe, np. język farmerów, górników, dziennikarzy, inteligencji i in.¹⁵ Interesująca byłaby obserwacja przejawów spetryfikowania pewnych zakresów użycia i funkcji społecznych języka polskiego, np. w rodzinie, w szkole, w kościele. Procesy takie zaobserwowano ostatnio w Stanach Zjednoczonych. M. in. język polski może się stać nieraz rodzajem tajnej środowiskowej gwary uczniowskiej całej różnojęzycznej grupy młodzieży (polskiej, portugalskiej i irlandzkiej)¹⁶. W innym przypadku, dla potrzeb polskich kościołów, duchowieństwo opanowuje tylko pewien ograniczony zasób słów, potrzebny do sprawowania czynności obrzędowych¹⁷.

Na uwagę zasługuje zwłaszcza język artystyczny, jego środki wyrazu, styl i stylizacja w utworach pisarzy emigracyjnych. Przedmiotem badań mogą być poza tym wszelkiego rodzaju produkty pisarskie, jak pamiętniki, wspomnienia, opowieści, listy, drobne utwory okolicznościowe czy liryczne.

V. Osobnym zagadnieniem jest śledzenie przemian języka reemigrantów i jego wpływ na otoczenie polskie. Temat ten, prawie nie tknięty¹⁸, jest interesujący przede wszystkim dla badań socjolingwistycznych. W przeciwieństwie do emigracji stałej można w tym wypadku badać stopień

¹⁵ O języku włóknarzy i górników polskiego pochodzenia por. prace B. Staneckiej-Tyralskiej, *op. cit.*, przyp. 3.

¹⁶ Tę wiadomość zasiłyszana od dyrektora biblioteki polskiej w El Paso w Teksasie, E. Sipiora, przekazał prof. dr J. Fisiak. Por. artykuł Z. Bosackiego, *Pańnij mi te potatusy*. „Tydzień” z 18 VIII 1974, nr 33.

¹⁷ Według relacji doc. dra H. Kubiaka na Konferencji metodologicznej badań nad Polonią zagraniczną w Poznaniu w dniu 24 IV 1975.

¹⁸ Pisał o tym W. H. Paryski, *O wyrazach angielskich w gwarach spiskich i podhalańskich*. „Język Polski” R. XXXVII, z. 3/1957, ss. 204 - 206.

zmian zachodzących w polszczyźnie na pewnym skończonym etapie, wyznaczonym przez okres trwania emigracji. Obserwacja cofania się w języku reemigrantów cech nabytych w czasie pobytu za granicą, przy równoczesnej ekspansji niektórych właściwości obcych przyniesionych do kraju, to rozległy zakres badawczy czekający na opracowanie.

VI. Sprawą nie mniej ważną i godną zainteresowania językoznawców jest polonijna oświata w zakresie nauczania języka polskiego za granicą. Nasuwa się tu postulat dokładnego zapoznania z poziomem i organizacją oraz potrzebami dydaktycznymi na różnych szczeblach zaawansowania i służenia pomocą naukowo-metodyczną w celu doskonalenia i usprawnienia nauki języka polskiego. W tej dziedzinie nieodzowna jest współpraca wszystkich ośrodków polonijnych w kraju oraz innych instytucji oświatowo-kulturalnych i naukowych¹⁹.

Ważne znaczenie dla pełnego i właściwego ujęcia problematyki językoznawczej w badaniach polszczyzny za granicą może mieć wykorzystanie doświadczeń i dorobku innych krajów śledzących losy i sytuację języka ojczystego emigrantów na obczyźnie²⁰. Pozwoli to wzbogacić polskie prace o nowe aspekty.

Przedstawione propozycje badawcze ujęte są w planie prac Zakładu Badań nad Polonią Zagraniczną PAN w Poznaniu. Zespołowy i inter-

¹⁹ Por. z tego zakresu następujące publikacje: J. Wójtowicz, *Niektóre problemy nauczania języka polskiego jako obcego*. I. *Rola i miejsce gramatyki w nauce języka polskiego*. „Poradnik Językowy” z. 4/1971, ss. 264 - 271; II. *Rodzaje ćwiczeń gramatycznych w nauce języków obcych — kilka przykładów*, *ibidem* z. 5/1971, ss. 338 - 349; D. Bieńkowska, *Nauczanie języka polskiego na uniwersytetach w Kanadzie*. „Poradnik Językowy” z. 2/1971, ss. 111 - 116; D. Buttler, *Z zagadnień metodycznych początkowego kursu polszczyzny jako języka obcego*. I. „Zaplecze teoretyczne” nauczania języka polskiego. „Poradnik Językowy” z. 2/1974, ss. 79 - 84; II. *Teoria nauczania języków obcych a praktyka podręczników języka polskiego*, *ibidem*, z. 3/1974, ss. 140 - 147; III. *Szczegółowy program gramatyczny*, *ibidem* z. 4/1974, ss. 196 - 208; M. Woytowicz-Neymann, *Dorośli a nauczanie języków obcych*. Wrocław 1970, 173 ss.

²⁰ Np. E. Haugen, *The Norwegian Language in America*, Philadelphia 1953; B. Rudnycki, *Remarks on Literary Ukrainian and Dialects in Canada*. „Orbis” Nr 3/1954; G. P. Meyerstein, *Selected Problems of Bilingualism among Immigrant Slovaks*. University of Michigan 1964; L. Pap, *Portuguese-American Speech*. New York 1949; G. Gilbert, *The German Dialect of Kendall and Gillespie Counties, Texas*. „Zeitschrift für Mundartforschung”, Nr XXXI, Heft 2/3, Wiesbaden, October 1964; M. Benson, *American-Russian Speech*, American Speech, New York Nr 35/1960, ss. 165 - 174; *Texas Studies in Bilingualism, Spanish, French, German, Czech, Polish, Sorbian and Norwegian in the Southwest*, Berlin 1970; J. Dąbrowska, *Język francuski w środowisku kanadyjskim. Stan aktualny w świetle współczesnych badań*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” t. XXX/1972, ss. 201 - 211.

dyscyplinarny charakter Zakładu zwiększa szansę opracowania wymienionych problemów w sposób systematyczny i kompleksowy. Umożliwia on także podejmowanie tematów z pogranicza lingwistyki i innych nauk humanistycznych, np. socjologii, psychologii i etnografii, m. in. następujących: 1) *Oddziaływanie więzi z krajem na opóźnienie zaniku polszczyzny*; 2) *Zasięg i rola polszczyzny w różnych środowiskach polonijnych*; 3) *Miejsce i rola języka polskiego w świadomości narodowej Polonii*; 4) *Rola rodziny w utrzymaniu języka polskiego w różnych generacjach polonijnych*; 5) *Rodzima kultura materialna, społeczna i duchowa oraz jej polskie nazewnictwo*.

Podjęcie na szeroką skalę proponowanych badań językowych zapewni dotkliwą lukę w wiedzy o Polonii Zagranicznej.